

พุทธทาสภิกขุในบริบทของสังคมไทย

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์

พุทธทาสภิกขุ (พ.ศ. ๒๔๔๙-๒๕๓๖) เป็นนักปฏิรูปพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดคนหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย การตีความพุทธศาสนาของท่านนับเป็นความพยายามที่ต่อเนื่องในการปฏิรูปพุทธศาสนาของไทย ซึ่งเริ่มต้นขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) พุทธทาสภิกขุได้ตีความคำสอนของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและธรรมเนียมการปฏิบัติของชาวพุทธไทยด้วยการใช้ปัญญาและเหตุผล อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน และการเติบโตของชนชั้นกลางในสังคมไทย ซึ่งรวมถึงคนในวงการวิชาชีพต่างๆ และปัญญาชน ผลลัพธ์ที่ตามมาคือท่านได้เป็นผู้วางกรอบทฤษฎีทางสังคมและการเมืองอันเป็นทางเลือกใหม่ เมื่อมองจากทรรศนะทางศาสนา การที่ท่านให้ความสำคัญกับการศึกษาพระไตรปิฎก และการตีความพุทธศาสนาด้วยปัญญาและเหตุผล ทำให้คำสอนของท่านกลายเป็นตัวแทนของ "ปัญญา" ในพุทธศาสนาของไทย

การพิมพ์หนังสือชุด "ธรรมโฆษณ์" ซึ่งรวบรวมคำบรรยายของท่านไว้กว่า ๕๐ เล่ม อาจนับได้ว่าเป็นผลงานของนักคิดชาวพุทธฝ่ายเถรวาทคนเดียว ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์^๑ เมื่องานชุดนี้ได้รับการรวบรวมและตีพิมพ์เสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว จะมีความยาวมากกว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกเสียอีก โดनाลด์ เค สวเวอเรอร์ (Donald K. Swearer) นักวิชาการชาวอเมริกันผู้เชี่ยวชาญพุทธศาสนาของไทย ได้ประเมินบทบาทและสถานะของพุทธทาสภิกขุในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทไว้ดังนี้

ประวัติศาสตร์คงจะตัดสินท่านในฐานะนักคิดฝ่ายเถรวาท ผู้ซึ่งมีแนวความคิดที่เป็นต้นแบบและทรงอิทธิพลที่สุด นับตั้งแต่พุทธโฆษาจารย์ เป็นต้นมา และอาจประเมินบทบาทของพุทธทาสภายในวัฒนธรรมชาวพุทธ ให้เสมอกับนักคิดชาวพุทธอินเดียที่ยิ่งใหญ่อย่างเช่นนาคคารชุน ซึ่งได้ถูกนำมาเปรียบเทียบกับท่าน^๒

คำบรรยายของพุทธทาสภิกขุจำนวนหนึ่ง ได้พูดถึง ปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมจากพระคณา ทางพุทธศาสนา ซึ่งในที่สุดแล้วนำไปสู่แนวความคิดเรื่อง 'ธรรมิกสังคมนิยม' ของท่าน

พุทธศาสนากับรัฐของไทย

ในประวัติศาสตร์อันยาวนานของพุทธศาสนานั้น พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรวมทั้งประเทศศรีลังกา พม่า ไทย ลาว และเขมร ได้พยายามที่จะรักษารูปแบบคำสอนของ พระพุทธเจ้าและข้อวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ โดย เกือบมิได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญใดๆ เลย ดังนั้น จึงอาจจัดได้ว่าเป็นตัวแทนของพุทธศาสนาในฝ่ายอนุรักษ นิยม^๓ เมื่อพิจารณาในแง่ลัทธิคำสอนแล้ว พุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาทถูกกำหนดในขั้นพื้นฐานจากการสังคายนา พุทธศาสนาในครั้งที่สาม (กล่าวคือกถาวัตถุ) และจาก อรรถกถาของพุทธโฆษาจารย์^๔ ใน คริสตศตวรรษที่ ๕ (กล่าวคือ วิสุทธิมรรค)

ตั้งแต่อดีตนั้นความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา กับรัฐของไทย อยู่ในรูปของความเชื่อที่ว่า พระเจ้า แผ่นดินได้รับสิทธิในการปกครองจากบุญบารมีที่เคย สะสมมาในอดีตชาติ และความเจริญรุ่งเรืองหรือความ เสื่อมของประเทศนั้น เกี่ยวเนื่องอย่างใกล้ชิดกับความ เจริญหรือความเสื่อมของพุทธศาสนา มีความเชื่อโดย ทั่วไปที่ว่า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจะ เจริญรุ่งเรืองอยู่ได้ ก็ต่อเมื่อพระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ประพฤติตนอยู่ในพระธรรมวินัย อย่างเคร่งครัดตามที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก

บุญบารมีของกษัตริย์และสิทธิในการปกครองของ พระองค์ จะแสดงออกมาในรูปของความเจริญรุ่งเรือง ของทั้งรัฐและคณะสงฆ์ โดยการดูจากจำนวนวัดในพุทธ ศาสนาที่ได้รับการบำรุงรักษาเป็นอย่างดี การประพฤติ ปฏิบัติที่เคร่งครัดของพระภิกษุสงฆ์ และความเชี่ยวชาญ ในพระไตรปิฎกของพระสงฆ์ ดังนั้นพระมหากษัตริย์ไทย

ทุกพระองค์จึงทรงถือเป็นหน้าที่ ที่จะต้องทำนุบำรุงพุทธ ศาสนา เช่น การดูแลให้พระภิกษุสงฆ์ได้ปฏิบัติตนอย่าง ถูกต้อง ส่งเสริมการศึกษาคำสอนในพระไตรปิฎก ทำนุบำรุงวัดวาอารามและสร้างพระพุทธรูป เป็นต้น

ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของไทยในสมัยรัตน- โกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ จนถึงปัจจุบัน) เป็นประวัติ ศาสตร์ที่รัฐของไทยได้เข้าควบคุมคณะสงฆ์อย่างใกล้ชิด รวมทั้งควบคุมการตีความคำสอนและแนวทางของ การปฏิบัติธรรมด้วย รัฐได้เป็นผู้กำหนดโครงสร้างของ องค์การปกครองของคณะสงฆ์ รวมทั้งกฎหมายและ ขั้นตอนการบริหารที่เกี่ยวข้อง ในพระราชบัญญัติ การปกครองคณะสงฆ์ไทย ซึ่งมีรวมทั้งสิ้น ๓ ฉบับ คือ ฉบับปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ฉบับปี พ.ศ. ๒๔๘๔ และฉบับปี พ.ศ. ๒๕๐๕

ขอบเขตการปกครองคณะสงฆ์ (ศาสนจักร) ถือ กันว่าแยกออกจากการเมืองการปกครองของทางฝ่าย โลก (อาณาจักร) ในทางการเมืองแล้วรัฐของไทยได้ใช้ ประโยชน์จากพุทธศาสนาในการสร้างความชอบธรรม ให้กับการปกครองของตนเสมอมา ขณะเดียวกันรัฐก็ได้ ชิดวงจำกัดไม่ให้พระสงฆ์เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง เพื่อ เป็นหลักประกันว่าคณะสงฆ์จะไม่เป็นฐานแห่งอำนาจที่ อาจเป็นคู่แข่งกับรัฐได้ ให้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งหรือ สมัครับเลือกตั้ง การเกี่ยวข้องกับการเมืองของพระสงฆ์ ในช่วงแห่งวิกฤตการณ์ทางการเมืองนั้นมีประจักษ์พยาน ให้เห็นในประวัติศาสตร์ เช่น การรณรงค์ทางทหาร ของพระฝางภายหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง แก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ และการเดินขบวนเรียกร้อง ของพระสงฆ์ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๙ เป็นต้น

การควบคุมอย่างใกล้ชิดของรัฐของไทย ต่อคำสอน ทางพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ตลอดระยะเวลา เวลาศตวรรษครึ่งที่ผ่านมา ได้ทำให้พุทธศาสนา กลาย สถานะเป็น 'อุดมการณ์แห่งชาติ' ไป ปีเตอร์ แจ็คสัน (Peter Jackson) ตั้งข้อสังเกตว่า กลุ่มทางการเมือง ทุกกลุ่มที่ต่อสู้กันอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน (ยกเว้นชาว

มุสลิมและชาวคริสต์ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อย และพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่อาจจะหลงเหลืออยู่บ้าง) ต่างก็กล่าวอ้างถึงศรัทธาในพุทธศาสนา การโต้แย้งทางความคิดที่เกี่ยวกับทุนนิยมกับสังคมนิยม เผด็จการกับประชาธิปไตย หรือรูปแบบพัฒนาการทางการเมืองและเศรษฐกิจ มักจะแสดงด้วยถ้อยคำและความหมายที่มีรากฐานมาจากพุทธศาสนา^๕

ตลอดประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา หน้าที่ของพุทธศาสนาในการสร้างความถูกต้องชอบธรรมในทางการเมือง การควบคุมของรัฐของไทยต่อคณะสงฆ์ที่เพิ่มมากขึ้น และการปราบปรามอย่างเป็นระบบต่อแนวคิดและพฤติกรรมทางศาสนาที่ผิดแผกไปจากแนวทางที่กำหนดไว้ ได้หล่อหลอมสถานะของสถาบันพุทธศาสนาให้มีเอกลักษณ์ดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน^๖

ประวัติศาสตร์ยุคใหม่ของพุทธศาสนาของไทยเป็นประวัติศาสตร์ของความพยายามของกลุ่มผู้นำต่าง ๆ ที่จะเข้าควบคุมการตีความคำสอนและการบริหารปกครองในพุทธศาสนา อันเป็นสัญลักษณ์ที่มาของความถูกต้องชอบธรรมทางการเมือง ภายในของพุทธศาสนาเองนั้นมีการต่อสู้เกิดขึ้นในสองแนวทาง^๗ แนวทางที่หนึ่งคือ การที่รัฐได้เข้าไปควบคุมการบริหารจัดการของคณะสงฆ์ ทำให้เกิดประวัติศาสตร์ความขัดแย้งอันยาวนานระหว่างธรรมยุตกับมหานิกาย^๘ แนวทางที่สองคือ การโต้แย้งทางความคิดในเรื่องการตีความคำสอนและวิธีปฏิบัติธรรมของสำนักต่าง ๆ ที่มีบทบาทสำคัญในสังคมไทย ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นผู้นำฝ่ายต่าง ๆ

เนื่องจากการควบคุมอย่างใกล้ชิดของรัฐที่มีต่อสถาบันสงฆ์ นับตั้งแต่มีการจัดตั้งองค์การปกครองคณะสงฆ์ไทยเป็นต้นมา ทำให้พุทธศาสนาของไทยไม่อาจดำรงอยู่ได้โดยอิสระจากรัฐ และในที่สุดแล้วทำให้สถาบันสงฆ์กลายเป็นผู้ตามมากกว่าเป็นผู้นำของสังคมไทยดังเช่นในอดีต โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ทำให้พระสงฆ์ที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐ มักจะถูก

กีดกันออกจากวงจรแห่งอำนาจ ในขณะที่พระสงฆ์ที่สนับสนุนการปกครองของรัฐ มักจะได้รับการตอบแทนในรูปของวัตถุและการเลื่อนสมณศักดิ์ การริเริ่มอย่างใหม่ ๆ หรือความเป็นอิสระของพระภิกษุสงฆ์ จะถูกมองว่าเป็นการทำทลายอำนาจรัฐ และจะถูกปราบปรามอย่างต่อเนื่อง ดังเช่นในกรณีของครูบาศรีวิชัยในอดีต หรือในกรณีของพระโพธิรักษ์แห่งสำนักสันติอโศกในปัจจุบัน

พุทธศาสนาของไทย : ทรรศนะทางสังคมการเมือง

พุทธศาสนาของไทยอาจจำแนกออกได้เป็น ๓ รูปแบบ ตามลักษณะแห่งโครงสร้างทางชนชั้นในสังคมไทย รูปแบบที่หนึ่งได้แก่ 'พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง' ซึ่งสนับสนุนโดยชนชั้นปกครองและชนชั้นสูง รูปแบบที่สองได้แก่ 'พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป' ที่ได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นกลาง และรูปแบบที่สามได้แก่ 'ไสยศาสตร์' ซึ่งถือเป็นศาสนาของสามัญชนในทุกชนชั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นล่างอันรวมถึงชาวนาในชนบทและกรรมกรในเมือง และเนื่องจากรูปแบบของศาสนาและสถานะทางสังคมของผู้ที่นับถือมีส่วนที่ค่อนข้างจะสัมพันธ์กัน การโต้แย้งทรรศนะทางศาสนา มักจะสะท้อนให้เห็นถึงสถานะทางสังคมการเมืองระหว่างกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมไทยด้วย^๙

๑. พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง

ตามประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา 'พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง' ได้แก่พุทธศาสนาที่ได้รับการตีความให้สนับสนุนสถาบันการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช พุทธศาสนาแบบนี้เน้นการตีความในเชิงอภิปรัชญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่อง 'กฎแห่งกรรม' โดยการเชื่อมโยงความมั่งมีศรีสุขหรือความทุกข์ยากในปัจจุบันให้เข้ากับ 'กรรมเก่า' ในอดีตชาติ ความเชื่อที่ติดต้ามมาจากความตีความในลักษณะนี้ก็คือ การที่ชนชั้นสูงในปัจจุบันมีความมั่งคั่งและอำนาจ เป็นเพราะบุคคลเหล่านั้นเคยทำบุญกุศลมาก่อนในอดีตชาติ ส่วนการที่ชนชั้นล่างในปัจจุบันยากจนและไร้อำนาจนั้น ก็เป็น

เพราะบุคคลเหล่านั้นเคยทำความชั่ว หรือมิฉะนั้นก็มิได้ทำบุญกุศลอย่างเพียงพอมาก่อนในอดีตชาตินั่นเอง ดังนั้นบุคคลที่มีสถานะทางสังคมที่สูงที่สุดในปัจจุบันก็คือบุคคลที่เคยสร้างสมบุญกุศลและคุณงามความดีมา มากที่สุดในอดีตชาตินั่นเอง จึงสมควรที่จะได้เป็นผู้ปกครองประเทศ ตามธรรมเนียมที่มีมาแต่ครั้งโบราณ ถือกันว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นบุคคลที่มีบุญบารมีมากที่สุด จึงอยู่ในสถานะที่สูงที่สุดในสังคม

ธรรมเนียมการอธิบายลำดับชั้นของสังคมไทยในลักษณะเช่นนี้ ได้รับการสนับสนุนจากหนังสือเรื่อง *ไตรภูมิพระร่วง* ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าลิไท กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย^{๑๐} *ไตรภูมิพระร่วง* เป็นหนังสือที่กล่าวถึงจักรวาลวิทยาทางศาสนาในเชิง อภิปรัชญา โดยสอนว่าในขณะที่พระพรหม พระอิศวร และเหล่าเทวดา ได้ปกครองสวรรค์ชั้นสูงเนื่องมาจาก บุญกุศลอันยิ่งใหญ่ นั่น กษัตริย์และเหล่าขุนนางข้าราชการ ก็ได้ปกครอง สังคมมนุษย์อันเนื่องมาจากบุญบารมีที่ยิ่งใหญ่เช่นเดียวกัน ต่อมาด้วยอิทธิพลของ ศาสนาพราหมณ์จากอาณาจักรขอมที่มีต่อราชสำนักของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์ไทยสมัยอยุธยาจึง ได้กลายเป็น "สมมติเทพ" ไป พิธีกรรมต่างๆ ในศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงสถาบัน กษัตริย์ให้เข้ากับสถานะของเทพเจ้า ได้กลายเป็น พระราชพิธีประจำปี

ภายหลังจากที่ 'คณะราษฎร' ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ จากระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองในลักษณะดังกล่าวก็ไม่เป็นที่นิยมของทางราชการชั่วระยะเวลาหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการรัฐประหารในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ แล้ว จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ได้กลับมาฟื้นฟูพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองอีกครั้งหนึ่ง โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้สนับสนุนความชอบธรรมของการปกครองในระบอบ เผด็จการของตน ดังนั้นพุทธศาสนาที่มีการตีความ

เชื่อมโยงจักรวาลวิทยาให้เข้ากับชนชั้นทางสังคม เพื่อ อธิบายความชอบธรรมของการใช้อำนาจทางการเมือง จึงได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นปกครองของไทยอีกครั้งหนึ่ง

นับตั้งแต่เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ เป็นต้นมา ความไม่พอใจของประชาชนส่วนใหญ่ต่อระบอบเผด็จการทหาร และการยอมรับประชาธิปไตยว่าเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่ยอมรับได้เพียงอย่างเดียวสำหรับประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองไม่อาจถูกนำมาใช้ สำหรับอ้างความชอบธรรมในทางการเมืองโดยตรงได้อีกต่อไป

๒. พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป

การเผชิญหน้ากันเป็นครั้งแรกระหว่างพุทธศาสนาของ ไทย กับโลกทรรศน์แบบตะวันตกเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ในขณะที่ยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าฟ้า มงกุฎอยู่นั้น ทรงรู้สึกถึงแรงกดดันจากศาสนาคริสต์ที่กำลังมีบทบาทเพิ่มมากขึ้น จึงได้ทรงพยายามนำระบบ เหตุผลนิยมแบบตะวันตกมาปรับใช้กับพุทธศาสนาเป็น ครั้งแรก พระองค์ทรงเชื่อว่าถ้าหากพุทธศาสนาได้ลดทอน เรื่องราวแบบเทพนิยายหรือไสยศาสตร์ลง จะทำให้ กลายเป็นศาสนาที่ทันสมัยเป็นระบบและมีเหตุผลมากขึ้น และจะสามารถต่อสู้ทางความคิดกับศาสนาคริสต์และ วิทยาศาสตร์ของตะวันตกได้

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่มีการใช้เหตุผลนิยมแบบ ตะวันตกในการวิพากษ์วิจารณ์ไสยศาสตร์ตามท้องถื่น ต่างๆ ของไทยนั้น ความเชื่อในเรื่อง 'กรรมเก่า' ใน อดีตชาติกลับไม่ได้มีการพูดถึง ดังนั้นการปฏิรูปพุทธ ศาสนาด้วยระบบเหตุผลนิยมแบบตะวันตกในระยะ แรกจึงยังไม่สมบูรณ์ การปฏิรูปพุทธศาสนาพร้อมกับ การตั้งนิคมธรรมยุตขึ้นในคณะสงฆ์ของไทย ในสมัย รัชกาลที่ ๔ นั้น เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาแห่งการปฏิรูป เปลี่ยนแปลงประเทศทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม

ในรัชสมัยต่อมา พระสงฆ์ในสายธรรมยุตได้สานต่อแนวทางการปฏิรูปพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ระบบความเชื่อในเชิงไสยศาสตร์ ของศาสนาท้องถิ่นในภาคต่างๆ ของไทย ในทางหนึ่งก็เพื่อสนองตอบต่อนโยบายของรัฐในการปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดิน โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ และลดบทบาทความสำคัญของท้องถิ่น การนำระบบเหตุผลนิยมมาตีความพุทธศาสนาเพียงบางส่วนในระยะแรกนั้น ได้สร้างความลำบากใจให้เกิดขึ้นกับพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง เพราะการใช้ระบบเหตุผลนิยมที่ไม่สมบูรณ์นั้น ย่อมมีศักยภาพที่จะกลายเป็นระบบเหตุผลนิยมที่สมบูรณ์ ซึ่งอาจทำลายความเชื่อในทางอภิปรายของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองเองได้ การยอมรับเหตุผลและข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ ทำให้นักปฏิรูปรุ่นต่อมาซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุสายมหานิกายและได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นกลาง ปฏิเสธทั้งความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชนชั้นล่าง และความเชื่อทางอภิปรายของชนชั้นปกครอง^{๑๑}

โดนัลด์ เค. สวเอร์ (Donald K. Swearer) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า 'การปฏิรูป' ไว้ดังนี้

การปฏิรูปจะพิจารณาถึงความรู้สมัยใหม่อย่างจริงจัง แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธศาสนา โดยพื้นฐานแล้วการปฏิรูปเป็นการตีความระบบศาสนาเสียใหม่ โดยคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงทั้งระดับสังคมและระดับบุคคล เมื่อมองจากทรรศนะของแนวคิดแบบเหตุผลนิยมแล้ว อาจกล่าวได้ว่า การปฏิรูปเป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงหลักการที่สำคัญบางอย่าง ซึ่งหล่อหลอมสถาบันและวัฒนธรรมของศาสนาหนึ่งเพื่อว่าความจริงที่เป็นแก่นแท้ (และเป็นสากลด้วย) ของศาสนานั้น จะได้รับการตีความใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ใหม่ที่เป็นอยู่จริง^{๑๒}

พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป มีรากฐานอยู่ที่การลดทอนเรื่องราวแบบเทพนิยายในลัทธิศาสนาสูงให้เหลือน้อย

ที่สุด และตีความคำสอนทางอภิปรายให้อยู่ในรูปของจิตวิทยา หรือตีความให้อยู่ในรูปของอุปมาอุปมัยที่ชี้ไปที่ตัวปัญญาหรือความพันทุกข์ (นิพพาน) ตัวอย่างเช่น พุทธทาสภิกขุ นักปฏิรูปพุทธศาสนาคนสำคัญของไทย ได้อธิบาย 'สวรรค์' (สุคติ) และ 'นรก' (ทุคติ) ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทางศาสนาว่า เป็นเพียงอุปมาอุปมัยของความ สุข และความทุกข์ในทางจิตใจ นอกจากนี้ท่านยังได้ตีความสวรรค์ชั้นต่างๆ เช่น กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และภพภูมิที่ต่ำเช่น นรก เปรต อสุรกายว่ามีได้หมายถึงรูปธรรมที่มีอยู่เหนือธรรมชาติ แต่หมายถึงประสบการณ์ทางจิตใจของมนุษย์ที่อาจเป็นความสุขเหมือนอยู่ในสวรรค์ชั้นต่างๆ หรือความทุกข์ที่เหมือนกับนรกขุมต่างๆ ได้

การตีความคำสอนของพุทธศาสนาในลักษณะเช่นนี้ดำเนินไปควบคู่กับการเน้นให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ในชีวิตนี้ ขณะที่แต่เดิมนั้นถือกันว่า นิพพานเป็นจุดหมายที่บรรลึงได้ยาก จะสามารถเข้าถึงได้ก็แต่เฉพาะนักบวชที่สละโลกและบำเพ็ญเพียรเป็นระยะเวลาอันยาวนานหลายภพหลายชาติเท่านั้น แต่พุทธทาสภิกขุ พระธรรมปิฎก และนักปฏิรูปพุทธศาสนาท่านอื่นๆ กลับเห็นว่า นิพพาน นั้นเป็นสากลเป็นปัจจุบันธรรมที่สามารถถึงได้ในชีวิตนี้หรือแม้ในขณะปัจจุบัน ถ้ามีการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบแล้วไม่ว่าบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็สามารถเข้าถึงได้เช่นเดียวกัน

นักปฏิรูปพุทธศาสนารุ่นใหม่ให้เหตุผลว่า ความเชื่อในทางอภิปรายนั้นเกิดจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ที่เข้ามาปะปนและบดบังคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้าไว้ หรือเกิดจากการตีความของอรรถกถาจารย์รุ่นหลัง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปจึงได้หันกลับไปหาพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *สูตรตันตปิฎก* (พระสูตร) และ *วินัยปิฎก* (พระวินัย) ว่า อยู่ในรูปของพระพุทธวัจนะและเป็นคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า

ปีเตอร์ แจ็คสัน (Peter Jackson) อ้างว่านักปฏิรูปพุทธศาสนารุ่นใหม่ได้เน้นคำสอนทางจริยธรรมที่เป็น การส่งเสริมคุณค่าและคุณภาพชีวิตของชนชั้นกลาง อันเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้ประสบความสำเร็จในทางธุรกิจ แจ็คสันอ้างว่านักปฏิรูปพุทธศาสนาหลายท่านได้สอนเน้นเรื่องของการอดออมประหยัดและชีวิตที่มีธรรมาภิบาลในโลก อย่างไรก็ตามการสอนให้ประหยัดและอดออมนั้นมิได้หมายความว่าให้เกียจคร้านหรือเฉื่อยชา แต่ให้ขยันหมั่นเพียรและประกอบหน้าที่การงานที่เป็นประโยชน์ในทางโลก การเน้นเรื่องการทำงานและความประหยัดนี้อาจถือได้ว่า เป็นการให้เหตุผลและความชอบธรรมแก่การสะสมความมั่งคั่ง ซึ่งจำเป็นสำหรับการลงทุนในระบบทุนนิยมโดยผู้ประกอบการที่เป็นชนชั้นกลาง นั่นก็คือ ลัทธิความมั่งคั่งที่อดออมในทางโลกซึ่งนักปฏิรูปพุทธศาสนาชนชั้นกลางของไทยยึดถืออยู่นั้น ได้กลายเป็นเหตุผลทางศาสนาแก่การประกอบการเชิงพาณิชย์ของกลุ่มธุรกิจใหม่ ที่จะต้องละเว้นการบริโภคในปัจจุบันเพื่อการสะสมทุนอันจำเป็นต่อการลงทุนในธุรกิจของตน ดังนั้นจึงอาจตีความได้ว่าศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางไทยได้กลายเป็นตัวแทนของระบบการสร้างความชอบธรรมทางศาสนาแก่ระบบทุนนิยมของไทย^{๑๓}

ถ้าการวิเคราะห์ของแจ็คสันถูกต้อง ระบบทุนนิยมในสังคมไทยสมัยใหม่มีรากฐานอยู่บนหลักของความประหยัดมัธยัสถ์ซึ่งเป็นคำสอนในพุทธศาสนาของไทย และถ้าเป็นเช่นนี้จริง ก็มีความละม้ายคล้ายคลึงกันระหว่างพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางไทยที่กำลังเติบโต กับศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ในระหว่างการปฏิวัติอุตสาหกรรมในทวีปยุโรป ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมในวัฒนธรรมสมัยใหม่ ได้รับการศึกษาอย่างจริงจังเป็นครั้งแรกจาก แม็ค เวเบอร์ (Max Weber, ค.ศ. ๑๘๖๔-๑๙๒๐) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันผู้มีชื่อเสียง ในหนังสือเรื่อง *จริยธรรมของโปรเตสแตนต์กับจิตใจแบบ*

ทุนนิยม (The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism) เวเบอร์ได้ศึกษาถึงเงื่อนไขทางจิตวิทยาที่ทำให้เกิดระบบทุนนิยมขึ้นในตะวันตก^{๑๔} เวเบอร์ได้วิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างการแพร่หลายของลัทธิคาลวิน (Calvinism) กับท่าทีใหม่ต่อการแสวงหาความมั่งคั่งในอังกฤษและยุโรปยุคหลังการปฏิรูป (Post-Reformation) เป็นท่าทีที่ยอมรับการที่มนุษย์แสวงหาความมั่งคั่งในทรัพย์สินและบางครั้งถึงขนาดสนับสนุนว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามหลักการของศาสนา

ในศตวรรษที่ผ่านมา การที่นักปฏิรูปได้ปฏิเสธอภิปรายของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น ต่อมาได้พัฒนากลายเป็นข้อวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมืองที่มีต่อระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นักปฏิรูปได้ลดบทบาทและความสำคัญของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองลง โดยการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นแนวความคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์และลัทธิอื่นที่มีใช้พุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีการวิพากษ์วิจารณ์ว่า แนวความคิดในเรื่อง 'สมมติเทพ' ของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น ก็ได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์จากขอมเช่นเดียวกัน เพื่อที่จะดำรงความชอบธรรมในการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้

การตีความพุทธศาสนาของนักปฏิรูป ได้เน้นไปที่ศักยภาพของแต่ละบุคคลในอันที่จะเข้าถึงความจริงที่สูงสุด (นิพพาน) ทรรศนะที่ว่านิพพานเป็นสิ่งสากลที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้นั้น สอดคล้องกับความต้องการของชนชั้นกลางส่วนใหญ่ที่เรียกร้องระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย ซึ่งทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองและมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน อาจกล่าวได้อย่างกว้างๆ ว่าผู้ที่นิยมการตีความทางอภิปรายของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น มักจะมีแนวโน้มนิยมการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไม่ว่าจะเป็นภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือระบอบเผด็จการ ส่วนผู้ที่วิพากษ์วิจารณ์

การตีความแบบอภิปรัชญาและนิยมชมชอบการตีความเชิงจิตวิทยาในพุทธศาสนานั้น ก็มักมีแนวโน้มที่จะวิพากษ์วิจารณ์การปกครองแบบเผด็จการหรือแบบรวมศูนย์อำนาจ และนิยมชมชอบระบอบประชาธิปไตยแทน

พุทธศาสนาเป็นทฤษฎีพื้นเมืองของไทยเพียงทฤษฎีเดียว ที่สามารถจะเป็นรากฐานทางความคิดของโครงสร้างทางสังคมการเมืองที่เป็นทางเลือกใหม่แก่สังคมไทยได้ ดังนั้นการเชื่อมโยงความถูกต้องในทางพุทธศาสนา ให้เข้ากับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสิทธิมนุษยชนนั้นจึงอาจนับได้ว่าเป็นความพยายามของชนชั้นกลางที่จะใช้ศาสนาอันเป็นสัญลักษณ์ซึ่งเป็นที่ยอมรับกัน ในอันที่จะตอบสนองความต้องการทั้งทางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจของตน

๓. ไสยศาสตร์ของไทย

'ไสยศาสตร์' มักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่มีเหตุผลและงมงาย การเน้นในเรื่องวิญญาณและอิทธิปาฏิหาริย์ที่เหนือธรรมชาติ ทำให้ไสยศาสตร์ของไทยเข้ากันไม่ได้กับการตีความโดยใช้เหตุผลและข้อเท็จจริงของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป พระสงฆ์ฝ่ายปฏิรูปได้ออกมาปฏิเสธเรื่องวิญญาณและอิทธิปาฏิหาริย์ของไสยศาสตร์อย่างเปิดเผย อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์ในสายพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น ไม่กล้าปฏิเสธไสยศาสตร์ทั้งหมด เพราะจะกระทบกระเทือนความเชื่อในเรื่องชาติก่อนชาติหน้า และนรกสวรรค์ในลักษณะที่เป็นรูปธรรมซึ่งตนเองสนับสนุนอยู่ พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองจึงยอมรับไสยศาสตร์ไว้ด้วยส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของวิญญาณที่อยู่ตามภพภูมิต่างๆ

คำว่า 'ไสยศาสตร์' เป็นคำสมาส มาจากคำว่า 'ไสย' (นอนหลับ, หลับไหล) กับ 'ศาสตร์' (ความรู้) ดังนั้น 'ไสยศาสตร์' จึงแปลว่า 'ความรู้ของผู้ที่ยังหลับ

ไหลอยู่' ความเชื่อทางไสยศาสตร์นั้นมียุอยู่ในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านานแล้ว แต่ก็ค่อยๆ ลดน้อยถอยลงตามลำดับ อันเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ การขยายตัวของระบบการศึกษาสมัยใหม่และการปฏิรูปศาสนา ปัจจุบันไสยศาสตร์ยังคงมีบทบาทและอิทธิพลในสังคมไทยอยู่ในหลายลักษณะและหลายระดับด้วยกัน ซึ่งพอจะแบ่งอย่างกว้างๆ ได้ดังนี้

ก) ไสยศาสตร์แห่งอภิปรัชญา

ไสยศาสตร์แห่งอภิปรัชญา (ระดับสูง) เป็นไสยศาสตร์ในทางความคิดซึ่งมีอิทธิพลที่ลึกซึ้งต่อความเชื่อของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญมีดังนี้

ลัทธิ 'กรรมเก่า' ของชนชั้นปกครอง ซึ่งอธิบายสถานะของชนชั้นทางสังคมในชาติปัจจุบันให้เชื่อมโยงกับ 'กรรมเก่า' ในอดีตชาติว่า ผู้ที่มีอำนาจและเงินทองในชาติปัจจุบันเป็นเพราะเขาได้ทำกรรมดีมาก่อนในอดีตชาติ ส่วนผู้ที่ยากจนและไร้อำนาจนั้นเป็นเพราะในอดีตชาติเขาทำบุญมาไม่พอหรือทำกรรมชั่วมาก่อน ความเชื่อในลักษณะเช่นนี้จัดเป็นไสยศาสตร์ทางอภิปรัชญา ที่ต้องการสร้างความชอบธรรมให้แก่ชนชั้นปกครองและระบบสังคมที่เป็นอยู่ และต้องการให้ประชาชนยอมรับในสถานะทางชนชั้นของตนในปัจจุบัน

ในทางตรงข้าม ลัทธิ 'วันสิ้นโลก' ของชนชั้นล่างเป็นอภิปรัชญาของผู้ด้อยโอกาสในสังคม หรือของผู้ที่ไม่พอใจต่อสภาพชีวิตและสังคมที่เป็นอยู่ ลัทธิ 'วันสิ้นโลก' จะย้ำคำสอนที่ว่า วาระสุดท้ายของโลกกำลังจะมาถึงแล้ว ระบบอำนาจและสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันกำลังจะถึงกาลอวสาน ผู้คนจะล้มตายเป็นจำนวนมาก สิ่งต่างๆ จะกลับตาลปัตรไปหมด (เช่น ก้อนกรวดจะกลายเป็นเงินทอง และเงินทองจะกลับกลายเป็นก้อนกรวด) ผู้มีบุญจะมาเกิดเพื่อช่วยเหลือบุคคลที่เชื่อในคำสอนนี้ ลัทธิ 'วันสิ้นโลก' จึงเป็นศาสนาของผู้ถูกกดขี่ เป็นไสยศาสตร์ทางอภิปรัชญาที่ปลอบประโลมใจของคนทุกข์ยากหรือคนสิ้นหวัง ให้เกิดความหวังว่าสังคมใหม่กำลังจะมาถึง

คำสอนนี้จะปรากฏในยุคสมัยที่ผู้คนทุกข์เข็ญไร้ที่พึ่งและไร้ทางออก และอาจจะกลายเป็นพลังที่ผลักดันให้เกิดการลุกฮือครั้งใหญ่ได้ เช่น การลุกฮือของประชาชนชาวอิสานภายใต้การนำของ 'ผู้มีบุญ' ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๒ (ซึ่งถูกทางราชการเรียกว่า 'กบฏผู้มีบุญ') หรือการร้องรำทำเพลงเพื่อต้อนรับ 'ผู้มาโปรดใหม่' ของชนพื้นเมืองอินเดียนแดงในทวีปอเมริกา ในช่วงเวลาแห่งความสิ้นหวังที่ถูกคนขาวเช่นฆ่า

ลัทธิ 'วันสิ้นโลก' นี้อาจจะปรากฏในยุคสมัยที่ผู้คนมีปัญหาทางด้านจิตใจ หรือมีความไม่พอใจต่อสภาพชีวิตและสังคมที่เป็นอยู่ก็ได้ เช่น 'วันสิ้นโลก' ของลัทธิโอม ชินริเคียว ในญี่ปุ่นปัจจุบันภายใต้การนำของนายไซโกะ อาซาฮาร่า ศาสตราจารย์ดวงตาพิการ ซึ่งพาบรรดาสาวกไปสู่การฆาตกรรม และได้ก่อวินาศกรรมสะพานขั้วญูโดยการวางก๊าซพิษ 'ซาริน' ในขบวนรถไฟ และสถานีรถไฟใต้ดินของกรุงโตเกียวเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิตกว่า ๑๐ คน และบาดเจ็บอีกกว่า ๕,๐๐๐ ราย

ข) ไสยศาสตร์แห่งความศักดิ์สิทธิ์และการทำนายทายทัก

ไสยศาสตร์แห่งความศักดิ์สิทธิ์และการทำนายทายทัก (ระดับกลาง) เป็นไสยศาสตร์แห่งความเชื่อและความศรัทธาของสามัญชนในทุกชนชั้น ปรากฏออกมาในหลายรูปแบบ ดังนี้

ลัทธิ 'เกจิอาจารย์' เป็นลัทธิบูชาความศักดิ์สิทธิ์ของพระภิกษุหรือนักบุญที่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งเชื่อกันว่ามีอิทธิฤทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ที่จะบันดาลลาภยศหรือปกป้องภัยให้แก่ผู้ที่เคารพกราบไหว้ได้ เช่น ในกรณีของ 'หลวงปู่แหวน' ในอดีต หรือ 'หลวงพ่อคุณ' ในปัจจุบัน

ลัทธิ 'รูปเคารพ' เป็นลัทธิที่กราบไหว้บูชาวัตถุต่าง ๆ ที่เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ โดยเชื่อว่า วัตถุเหล่านั้นมีอิทธิปาฏิหาริย์ สามารถปกป้องคุ้มครองให้รอดพ้นจากภัย

อันตราย หรือจากโรคภัยไข้เจ็บ หรือบันดาลโชคลาภให้ได้ เช่น พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้าศักดิ์สิทธิ์ พระพรหม (เอราวัณ) ศักดิ์สิทธิ์ หรือ 'เทวรูปตีมนม' ศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนเครื่องรางของขลังต่าง ๆ มีพระเครื่องและตะกรุด เป็นต้น

ลัทธิ 'โหราศาสตร์' เป็นลัทธิที่เชื่อในเรื่องอำนาจของดวงดาวต่อชะตาชีวิตของมนุษย์หรือต่อชะตาของบ้านเมืองโดยส่วนรวม สามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนในทางจิตวิทยาได้ชั่วคราว ด้วยการทำนายทายทักเรื่องของ 'ตัวเอง' เป็นส่วนใหญ่ การดูดวงชะตาราศีจึงเป็นที่นิยมกันมากในหมู่สามัญชนทุกชนชั้น

ค) ไสยศาสตร์แห่งการทรงเจ้าเข้าผีและคุณไสย

ไสยศาสตร์แห่งการทรงเจ้าเข้าผีและคุณไสย (ระดับต่ำ) เป็นไสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการติดต่ออำนาจลึกลับโดยตรง หรือเกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจลึกลับในการควบคุมบุคคลอื่น ปรากฏออกมาในหลายรูปแบบด้วยกันดังนี้

ลัทธิ 'ทรงเจ้าเข้าผี' เป็นลัทธิที่เกี่ยวข้องกับการติดต่ออำนาจลึกลับโดยตรง ไม่ว่าจะอำนาจนั้นจะเป็น 'เทพ' หรือ 'ผี' ที่มนุษย์ต้องการติดต่อด้วย ลัทธิทรงเจ้าเข้าผีมีหลายรูปแบบ เช่น การเข้าทรง 'เทพ' จากเทพนิยายที่ไม่มีตัวจริงในประวัติศาสตร์ การเข้าทรงบุคคลในประวัติศาสตร์ (เช่น กษัตริย์ในอดีต หรือบุคคลที่มีชื่อเสียงในอดีต) การเล่น 'ผีถ้วยแก้ว' หรือ 'ผีตะกร้า' เป็นต้น นอกจากนี้บางครั้งในระหว่างพิธี อาจจะมีการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ด้วยการแทงลิ้น แทงแก้ว หรือลุยไฟอีกด้วย

ลัทธิ 'ทูตสวรรค์' เป็นลัทธิที่เชื่อในเรื่องอำนาจลึกลับของศาสดาองค์ใหม่ซึ่งเข้ามาแทนที่ศาสดาของศาสนาเดิม เจ้าของลัทธิมักจะอ้างตัวเองว่าเป็น 'ศาสดาองค์ใหม่' เสียเอง หรือมีจะนั้นก็เป็น 'ทูตสวรรค์' ที่สามารถติดต่อกับ 'ศาสดาองค์ใหม่' ได้โดยตรง เช่น

ลัทธิ 'ครีอาร์ย' ซึ่งมีนายสมบุญ แซ่ลิ้ม ตั้งตนเป็น เจ้าของลัทธิ โดยมีสำนักอยู่ที่บ้านหนองดิน ตำบล หนองดินแดง อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เป็นต้น^{๑๕}

ลัทธิ 'ไสยดำ' เป็นลัทธิที่เกี่ยวกับการใช้อำนาจ ลึกลับในการควบคุมบุคคลอื่นโดยตรงไม่ว่าอำนาจนั้นจะ เป็น 'เสน่ห์' เพื่อให้คนอื่นหลงใหล หรือจะเป็น 'คุณไสย' เพื่อทำร้ายคนอื่นก็ตาม เช่น การเสกหนังสือหรือตะปูเข้า ท้องของศัตรู การทำเสน่ห์ยาแฝด ลงนะหน้าทอง หรือ การใช้น้ำมันพรายเพื่อให้ผู้อื่นหลงใหลตน เป็นต้น

ในขณะที่ลัทธิ 'กรรมเก่า' เป็นไสยศาสตร์ของ ชนชั้นปกครอง และลัทธิ 'วันสิ้นโลก' เป็นไสยศาสตร์ ของชนชั้นล่างนั้น ความเชื่อใน "สิ่งศักดิ์สิทธิ์และการ ทำนายทายทัก" กับ "การเข้าเจ้าทรงผีและคุณไสย" กลับ เป็นไสยศาสตร์ของสามัญชนในทุกชนชั้น พุทธศาสนา ฝ่ายปฏิรูปจะปฏิเสธไสยศาสตร์ในทุกระดับ โดยเน้น การใช้เหตุผลและสติปัญญาตามความหมายของคำว่า 'พุทธะ' ซึ่งแปลว่าผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

ความเคลื่อนไหวของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป

พุทธศาสนาในประเทศไทย ไม่เพียงแต่ถูกกำหนด โดยการปกครองของคณะสงฆ์ไทยภายใต้การควบคุม ของรัฐเท่านั้น แต่ยังถูกกำหนดโดยความสัมพันธ์ที่ ไม่เป็นทางการระหว่างกลุ่มชาวพุทธที่เป็นคนุหฺสัถ์ พระสงฆ์แต่ละรูป และวัดแต่ละวัด อันที่จริงแล้วพัฒนา การที่สำคัญที่สุดในพุทธศาสนาของไทย เกิดขึ้นภายนอก องค์การปกครองของคณะสงฆ์ที่เป็นทางการซึ่งมีระบบ การบริหารที่ค่อนข้างจะเก่าและล้าสมัย บ่อยครั้งที่เดียว ที่พระภิกษุบางรูปซึ่งได้เสนอการตีความคำสอนหรือ ระบบปฏิบัติธรรมที่น่าสนใจหรือมีบุคลิกภาพที่ดีเด่น ได้กลายเป็นจุดสนใจของผู้คนที่ศรัทธาเป็นจำนวนมาก กลุ่มของพระภิกษุและสาธุศิษย์ต่างๆ เหล่านั้น อาจจัด ได้ว่าเป็นสายต่างๆ หรือนิกายในพุทธศาสนาของ ไทย

ในระยะเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมา สายต่างๆ ดังกล่าวซึ่งส่วนใหญ่เป็นฝ่ายปฏิรูปและมีศูนย์รวม อยู่ที่คำสอนของพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ได้เติบโตขึ้น อย่างรวดเร็วทั้งในด้านอิทธิพลของคำสอนและจำนวน ของผู้ที่นับถือ การตีความพุทธศาสนาและวิธีการปฏิบัติ ธรรมของสายต่างๆ เหล่านั้น มักจะสะท้อนให้เห็นถึง แนวโน้มของความคิดทางการเมืองและผลประโยชน์ทาง เศรษฐกิจของกลุ่มบุคคลเหล่านั้นอยู่ด้วย สำหรับผู้ที่ อยู่ในเมืองนั้นงานเผยแพร่พุทธศาสนาของพระภิกษุใน รูปของสิ่งตีพิมพ์และสื่อทางอิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ เช่นวิทยุ เทป โทรทัศน์ และวิดีโอ เป็นต้น มีอิทธิพลและความ สำคัญยิ่งกว่ากิจกรรมขององค์กรสงฆ์ที่เป็นทางการ ซึ่ง นับวันมีแต่จะตามไม่ทันกับความเปลี่ยนแปลงของโลก ในยุคปัจจุบัน พระภิกษุผู้ทรงอิทธิพลที่สุดรูปหนึ่งซึ่ง ได้เผยแพร่ธรรมะต่อสาธารณชนในรูปของสิ่งตีพิมพ์ ได้แก่ พุทธทาสภิกขุ นักปฏิรูปพุทธศาสนาคนสำคัญ ของไทย

ในการปฏิรูปพุทธศาสนาของท่าน พุทธทาสภิกขุ ได้ใช้หลักแห่ง 'ประโยชน์' ในการตีความพุทธศาสนา ท่านเห็นว่าการตีความพุทธศาสนาใดๆ จะต้องคำนึงถึง ประโยชน์ต่อคนสมัยปัจจุบันให้มากที่สุด ตัวอย่างเช่น ในการอธิบายความหมายของ นิพพาน (ความดับทุกข์) พุทธทาสภิกขุเห็นว่า นิพพานเป็นเรื่องทางจิตใจที่ สามารถเข้าถึงได้แม้แต่ที่นี้และเดี๋ยวนี้ ท่านกล่าวว่า ไม่มีประโยชน์อะไรที่จะสอนให้คนเราเข้าถึงนิพพาน ภายหลังจากที่ตายไปแล้ว คำสอนในลักษณะนี้ทำให้ คนสมัยปัจจุบันไม่สนใจเรื่องของนิพพาน ยิ่งไปกว่านั้น การสอนเช่นนี้ยังทำให้พุทธศาสนาไร้ความหมาย อีกด้วย

การใช้เหตุผลนิยมในการตีความคำสอนและวิธี ปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนา ทำให้นักปฏิรูปพุทธศาสนา ส่วนใหญ่ปฏิเสธทั้งส่วนที่เป็นไสยศาสตร์และส่วนที่เป็น อภิปริชญาของพุทธศาสนา การปฏิเสธไสยศาสตร์ใน

ทุกรูปแบบทั้งในเรื่องของวิญญานนิยม และอภิปรายของพุทธศาสนานั้น ทำให้นักปฏิรูปอยู่ในสถานะที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับชนชั้นล่างทั้งที่เป็นชาวนาในชนบทและกรรมกรในเมืองที่เชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ และกับชนชั้นปกครอง ซึ่งสนับสนุนอภิปรายที่เชื่อมโยงสถานะทางสังคมปัจจุบันให้เข้ากับ "กรรมเก่า" ในอดีตชาติ ดังนั้นอาจวิเคราะห์ได้ว่า พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปเป็นปรากฏการณ์ทางศาสนาของชนชั้นกลาง ที่เกิดขึ้นเพราะระบบการศึกษาสมัยใหม่และการพัฒนาเศรษฐกิจในสังคมไทย พรรคหนึ่งในเรื่องเหตุผลนิยมของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปมีส่วนเชื่อมโยงกับสถานะในทางสังคมและการเมืองของบุคคลกลุ่มนี้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลาง และเป็นฝ่ายสนับสนุนระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย เชิดชูเสรีภาพ และความเสมอภาคในโครงสร้างทั้งทางการเมืองและสังคมของไทย อันมีจริงแล้วคำสอนในพุทธศาสนามีได้กล่าวถึงแนวความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ อย่างเช่นประชาธิปไตยโดยตรง แต่นักปฏิรูปก็ได้พยายามตีความคำสอนทางพุทธศาสนาให้มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยสมัยใหม่อย่างที่เรารู้จักกันในปัจจุบัน นอกจากนี้พระภิกษุและสาธุศิษย์ฝ่ายปฏิรูปยังได้ตีความคำสอนทางพุทธศาสนา โดยการส่งเสริมเรื่องของสิทธิมนุษยชนทั้งในทางสังคมและการเมืองอีกด้วย

พุทธทาสภิกขุ : นักปฏิรูปพุทธศาสนาของไทย

พุทธทาสภิกขุเกิดเมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ที่ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ท่านมีชื่อเดิมว่า เจื่อม พานิช ท่านได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนาสังกัดมหานิกาย เมื่ออายุได้ ๒๐ ปี เกี่ยวกับนาม 'พุทธทาส' ท่านกล่าวว่า

ข้าพเจ้ามอบร่างกายและชีวิตนี้ถวายแด่พระพุทธเจ้า
ข้าพเจ้าเป็นทาสพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นนายของ
ข้าพเจ้า เพราะเหตุตั้งว่ามานี้ ข้าพเจ้าจึงชื่อว่า พุทธทาส ^{๑๖}

ภายหลังจากที่ได้ศึกษาอยู่ในธรรมเนียบวัดของไทยเป็นเวลาหลายปี ทั้งที่ไชยาและที่กรุงเทพฯ ท่าน

ก็ได้สึกเว้นไปอยู่ในป่าแห่งหนึ่งในจังหวัดสุราษฎร์ธานี และอุทิศตัวให้กับการศึกษาและการปฏิบัติธรรมเป็นเวลา ๖ ปี ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เพียงหนึ่งเดือนก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎร ท่านก็ได้ตั้งวัดป่าแห่งหนึ่งขึ้นโดยให้ชื่อว่า 'สวนโมกขพลาราม' (สวนแห่งความหลุดพ้น) ที่ตำบลพุมเรียง ต่อมาท่านได้ย้ายสวนโมกข์มายังสถานที่ตั้งในปัจจุบันที่อำเภอไชยา ^{๑๗} พุทธทาสภิกขุได้อบรมสั่งสอนธรรมะและทำงานปฏิรูปพุทธศาสนาตลอดชั่วอายุขัยของท่าน นับเป็นเวลาได้กว่าครึ่งศตวรรษ ^{๑๘} ท่านมรณภาพเมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ณ สวนโมกขพลาราม อันเป็นสถานที่พำนักซึ่งท่านได้ใช้เวลาส่วนใหญ่ของชีวิตที่นั่น

พุทธทาสภิกขุได้รับอิทธิพลเป็นอย่างมาก จากแนวทางการปฏิรูปด้วยเหตุผลนิยมของรัชกาลที่ ๔ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ^{๑๙} ท่านมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับพระภิกษุสายธรรมยุต และเป็นที่ยุติกันดีในหมู่พระธรรมยุตบางส่วนในระหว่างปีต้นๆ แห่งชีวิตนักบวชของท่าน ในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ งานแปลของท่านในเรื่องพุทธประวัติเป็นที่ยอมรับ และได้กลายเป็นตำราเรียนของมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ในฝ่ายธรรมยุต ในการวิเคราะห์พุทธศาสนาด้วยระบบของเหตุผล พุทธทาสภิกขุได้รับการสนับสนุนเป็นส่วนตัวจากพระเถระสายธรรมยุตหลายท่าน ในระหว่างทศวรรษที่ ๒๔๘๐ และ ๒๔๙๐ สมเด็จพระมหาลวงวชิรญาณวงศ์พระสังฆราชเจ้า (ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์) แห่งวัดบวรนิเวศ และพระศาสนโสภณ (ปลอด อุตตการี) แห่งวัดราชาธิวาส เป็นผู้สนับสนุนที่สำคัญที่สุดของท่าน เมื่อครั้งที่นักอนุรักษ์นิยมอย่างคุณพระทิพย์ปรีญา ได้ร้องเรียนต่อนายกรัฐมนตรีจอมพล ป.พิบูลสงครามและสมเด็จพระสังฆราชเจ้าวชิรญาณวงศ์ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ กล่าวหาพุทธทาสภิกขุว่าเป็นคอมมิวนิสต์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ามิได้ทรงสั่งการใดๆ มากไปกว่าทรงแนะนำให้พุทธทาสภิกขุใฝ่ใจศึกษาอรรถกถาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ^{๒๐}

การที่พุทธศาสนิกชนได้รับความสนับสนุนจากพระเถระสายธรรมยุตบางรูปนั้น ดูเหมือนว่าเป็นเพราะแนวความคิดด้านการปฏิรูปของท่านได้รับการยอมรับว่าเป็นการสืบทอดธรรมเนียมการใช้เหตุผลและสติปัญญาที่เริ่มต้นขึ้นโดยรัชกาลที่ ๔ และได้รับการสานต่อโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พุทธศาสนิกชนได้วิพากษ์วิจารณ์ ความเชื่อทางไสยศาสตร์ของไทยเป็นอย่างมาก และท่านสนับสนุนความริเริ่มใหม่ๆ อย่างเช่น การสอนพุทธศาสนาแก่ฆราวาสด้วยภาษาไทยแทนการสอนด้วยภาษาบาลี รวมทั้งสนับสนุนการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยอีกด้วย การที่พุทธศาสนิกชนวิพากษ์วิจารณ์ ความเชื่อและความประเพณีของเพื่อนพระภิกษุสายมหานิกาย อีกทั้งนำคำสอนและข้อวัตรปฏิบัติบางอย่างของสายธรรมยุตมาใช้ ทำให้ฝ่ายธรรมยุตรู้สึกพอใจ นอกจากนี้การที่พุทธศาสนิกชนไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองของคณะสงฆ์ที่กรุงเทพฯ โดยปลีกตัวไปอยู่วัดป่าในต่างจังหวัดนั้น ทำให้ท่านไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นคู่แข่งบารมีกับใครในสายตาของผู้ปกครองคณะสงฆ์ พุทธศาสนิกชนมีส่วนร่วมขบวนการประท้วงใด ๆ เพื่อเรียกร้องการปฏิรูปคณะสงฆ์ทั้งในทศวรรษที่ ๒๔๗๐ และหลังจากนั้น แต่ท่านกลับทำงานปฏิรูปพุทธศาสนาด้วยสติปัญญาแต่เพียงอย่างเดียวที่สวนโมกข์ โดยการบรรยาย การเขียน และการตีพิมพ์เท่านั้น

ปีเตอร์ แจ็คสัน (Peter Jackson) นักวิชาการศาสนาชาวออสเตรเลีย ตั้งข้อสังเกตว่า เหตุที่พุทธศาสนิกชนมิได้บวชใหม่ในสายธรรมยุต เป็นเพราะท่านสนับสนุนหลักการประชาธิปไตยที่คณะราษฎรได้ประกาศไว้ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ และเพราะพื้นฐานความเป็นชนชั้นกลางของท่าน ทำให้สถานการณ์ทางสังคมและทางการเมืองของท่านขัดแย้งกับความเป็นชนชั้นขุนนางของสายธรรมยุต การที่พุทธศาสนิกชนยังคงบวชอยู่ในสายมหานิกายนั้น มีความหมายอย่างสำคัญต่อผู้สนับสนุนของท่านซึ่ง

ส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลาง บุคคลเหล่านี้มองว่า มหานิกายมีความคิดที่ก้าวหน้ากว่า และสอดคล้องกับผลประโยชน์ของสามัญชนมากกว่า

ประวัติศาสตร์ทางความคิดของพุทธศาสนาของไทยในรอบสองศตวรรษที่ผ่านมา ได้แสดงให้เห็นถึงชัยชนะของฝ่ายเหตุผลนิยม หรือนับเป็นการก้าวจากระบบไสยศาสตร์มาสู่ระบบของเหตุผล พุทธศาสนาที่ประกอบด้วยปัญญาได้กลายเป็นฐานแห่งความชอบธรรมทางการเมืองที่รัฐบาลไทยได้นำมาใช้นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามภายหลังจากการรัฐประหารในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งทำให้ประเทศไทยตกอยู่ภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร โดยตรงเป็นเวลานานถึงทศวรรษครึ่งนั้น ชนชั้นสูงของไทยโดยทั่วไปได้ละทิ้งพุทธศาสนาที่มีเหตุผล และกลับไปหาพุทธศาสนาแบบเก่าซึ่งสามารถอธิบายความชอบธรรมของการปกครองด้วยเผด็จการทหารได้ ความตกต่ำในสถานะทางการเมืองของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปภายใต้ระบอบปกครองของสฤษดิ์และถนอม เป็นเหตุนำความตกต่ำมาสู่พระภิกษุฝ่ายปฏิรูปที่สำคัญดังเช่น พระพิมลธรรมและพุทธศาสนิกชน ในระยะนี้พระภิกษุที่มีความคิดก้าวหน้าทั้งหลายได้ถูกรังควานและถูกปราบปราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพิมลธรรม^{๒๐} และพุทธศาสนิกชนเองก็ถูกเพ่งเล็งว่าเป็นคอมมิวนิสต์อีกในสมัยของรัฐบาลสฤษดิ์

อันที่จริงแล้ว การกดขี่ทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ และการกลับไปหาแนวคิดเก่าในทางศาสนา ยิ่งทำให้พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปกับกลุ่มก้าวหน้าทางการเมืองหันหน้าเข้าหากันมากขึ้น ในขณะที่ผู้สนับสนุนตอนแรกๆ ของพุทธศาสนิกชนนั้นเป็นพระธรรมยุต ซึ่งมองว่าพุทธศาสนิกชนได้สืบทอดธรรมเนียมการใช้สติปัญญาและเหตุผลของสายธรรมยุต ท่านกลับได้สานุศิษย์กลุ่มใหม่ซึ่งเป็นนักศึกษาและชนชั้นกลางในเวลาต่อมา

นโยบายของรัฐบาลสฤชดีและถนอมแทนที่จะเป็นการทำลายนักปฏิรูปทางศาสนา กลับทำให้พุทธทาสภิกขุและนักปฏิรูปพุทธศาสนาท่านอื่นๆ กลายเป็นสัญลักษณ์ของทางเลือกใหม่โดยไม่ได้ตั้งใจ ภายหลังจากความสำเร็จในระยะแรกของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปที่มีต่อความเชื่อแบบเก่า นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เรื่อยมาจนถึงรัฐบาลปรีดี พนมยงค์ และรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๑๖ ระบบเหตุผลนิยมทางศาสนาที่ตกอยู่ในสถานะตั้งรับ การรวมตัวกันของชนชั้นกลางในเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้นำรูปแบบของรัฐบาลประชาธิปไตยกลับคืนมาสู่ประเทศไทย ซึ่งในที่สุดแล้วจะส่งผลดีต่อพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปต่อไป ประวัติศาสตร์ทางความคิดของพุทธศาสนาของไทย จึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประวัติศาสตร์ทางการเมืองสมัยใหม่ของไทยมาโดยตลอด

ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของพุทธทาสภิกขุอยู่ที่ว่า ท่านได้นำระบบของเหตุผล รวมทั้งการปฏิบัติที่เคร่งครัดของสายธรรมยุต มาสู่พระภิกษุสายมหานิกาย ซึ่งเป็นพระภิกษุส่วนใหญ่ของประเทศ นอกจากนี้ท่านยังได้สานต่องานปฏิรูปพุทธศาสนาซึ่งเริ่มต้นโดยรัชกาลที่ ๔ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ให้สำเร็จลุล่วงโดยสมบูรณ์ โดยการที่ท่านได้วิพากษ์วิจารณ์ทั้งไสยศาสตร์ของไทยและพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง ปีเตอร์ แจ็คสัน ตั้งข้อสังเกตว่าพระสายธรรมยุตไม่สามารถสืบทอดธรรมเนียมทางสติปัญญาจากการริเริ่มของรัชกาลที่ ๔ ได้ เนื่องจากมรดกทางประวัติศาสตร์ที่อิงอยู่บนฐานทางการเมืองในฝ่ายอนุรักษนิยมของสายธรรมยุตเอง และพระเถระชั้นผู้ใหญ่ในสายธรรมยุตก็ไม่อาจจะเห็นชอบอย่างเปิดเผยต่อพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปได้ เนื่องจากความใกล้ชิดกับชนชั้นปกครอง การอธิบายพุทธศาสนาด้วยสติปัญญาตามแนวทางของพุทธทาสภิกขุได้รับการเหยียดขี้หน้ามากล่าวอ้างโดยปัญญาชนร่วมสมัยทั้งพระ

และฆราวาส พุทธทาสภิกขุมีอิทธิพลทำให้คนรุ่นใหม่ ซึ่งเป็นชนชั้นกลางที่มีการศึกษาและอยู่ในวงการวิชาชีพต่างๆ เห็นว่า พุทธศาสนาฝ่ายมหานิกายมีพระพรคณะที่ก้าวหน้าทั้งในเรื่องสติปัญญาและในทางการเมือง หลุยส์ กาโบต์ (Louis Gabaude) ได้เปรียบเทียบงานปฏิรูปของพุทธทาสภิกขุกับการปฏิรูปศาสนาคริสต์ในยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ว่า

อาจจะเป็นสิ่งที่น่าสนใจที่จะเปรียบเทียบในที่นี้ ถึงความเคลื่อนไหวทางปฏิรูปของพุทธทาสภิกขุ กับการปฏิรูปศาสนาคริสต์ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ของยุโรป ชาวโปรเตสแตนต์และบางส่วนของชาวคาทอลิกเห็นว่ายุโรปนั้นไม่เคยที่จะเป็นคริสเตียนอย่างแท้จริง ศาสนจักรได้รวมเอาพิธีกรรม เทศกาล และการปฏิบัติในยุคก่อนศาสนาคริสต์เข้าไว้เป็นจำนวนมาก และก็ถึงเวลาแล้วที่จะกวาดล้าง 'ความเชื่อที่มงาย' เหล่านี้ให้หมดไป^{๒๖}

พุทธทาสภิกขุ เป็นบุคคลที่มีอิทธิพลทางสติปัญญาและทางการเมืองมากที่สุดผู้หนึ่งในวงการพุทธศาสนาของไทย ในขณะที่ท่านหลีกเลี่ยงการยุ่งเกี่ยวกับการเมืองเป็นส่วนตัว ท่านก็ได้รับความสัมพันธ์ที่ดีกับนักการเมืองในฝ่ายสนับสนุนประชาธิปไตย นอกจากนี้ท่านยังได้บรรยายและเขียนบทความที่เกี่ยวเนื่องกับการเมืองอีกด้วย ในทศวรรษ ๒๔๘๐ มีการติดต่อกันระหว่างพุทธทาสภิกขุกับนายปรีดี พนมยงค์ นักการเมืองที่มีความคิดก้าวหน้า ซึ่งได้เป็นนายกรัฐมนตรีในเวลาต่อมา และระหว่างพุทธทาสภิกขุกับนายสัญญาธรรมศักดิ์ นักกฎหมายฝ่ายสนับสนุนประชาธิปไตยซึ่งต่อมาได้เป็นนายกรัฐมนตรีเช่นเดียวกัน และในทศวรรษ ๒๔๙๐ ท่านได้ติดต่อกับกฤษดาภายประดิษฐ์ (ศรีบูรพา) ซึ่งเป็นนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์คนสำคัญสมัยนั้น

อย่างไรก็ตาม งานเขียนทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุมีความก้าวหน้าน้อยกว่าการตีความทางด้านคำสอนของท่าน ท่านจะเน้นความสำคัญของการมีผู้นำทางการเมืองที่มีคุณธรรม (ทศพิธราชธรรม) ใน

พรรคณะของท่านรัฐบาลไม่ว่าจะกระจายอำนาจและเป็นประชาธิปไตยหรือรวบอำนาจและเป็นเผด็จการ ก็ไม่สำคัญเท่ากับคุณสมบัติของความคิดริเริ่มของผู้นำ พุทธทาสภิกขุเป็นนักคิดผู้เฝ้ามองโลกแห่งอุดมคติ เมื่อท่านพูดถึงสังคมชาวพุทธที่ควรจะเป็น ท่านจะพูดถึงรัฐของชาวพุทธในอดีต ซึ่งมีกษัตริย์ ขุนนาง และเศรษฐี เป็นผู้ปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด และยึดมั่นอยู่ในหลักของศีลธรรมและการให้ทาน เศรษฐีในยุคนั้นจะตั้งโรงงานเพื่อช่วยเหลือเจือจุนแก่คนทุกชั้นยาก วิธีคิดอย่างเป็นปัจเจกเช่นนี้สามารถเป็นแนวทางจริยธรรมส่วนตัวแก่ผู้นำทางการเมืองและแก่บุคคลทั่วไปได้ แต่ไม่อาจจะแก้ไขปัญหาในเชิงโครงสร้างซึ่งกำลังเผชิญหน้าประเทศไทยอยู่ในขณะนี้ได้

ในขณะที่การตีความด้วยปัญญาและเหตุผลของพุทธทาสภิกขุ ได้วิพากษ์วิจารณ์ทั้งไสยศาสตร์และพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น พรรคเนทางการเมืองของท่านกลับนิยมไปทาง "เผด็จการ" มากกว่าประชาธิปไตย อันที่จริงแล้วความคิดของท่านกลับไปกลับมาในระหว่างประชาธิปไตยกับเผด็จการ กล่าวคือในระยะแรกท่านสนับสนุนระบอบประชาธิปไตยอย่างแข็งขัน แต่มาในระยะหลังท่านกลับสนับสนุนสิ่งที่ท่านเรียกว่า "เผด็จการโดยธรรม" งานเขียนทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุในระยะหลัง จึงเข้ากันได้กับพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองของไทย ที่พยายามสร้างความชอบธรรมแก่การปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งเน้นถึงการมีผู้นำที่เข้มแข็ง มีศีลธรรม และรับผิดชอบต่อสวัสดิภาพของประเทศ ผลที่ติดตามมาจากพรรคณะในระยะหลังของพุทธทาสภิกขุ ดังที่ ปิเตอร์ แจ็คสัน ตั้งข้อสังเกตไว้ก็คือ ชนชั้นกลางรุ่นใหม่ซึ่งสนับสนุนประชาธิปไตย ยอมรับและชื่นชมการตีความในเรื่องคำสอนทางพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุ แต่ได้วิพากษ์วิจารณ์และเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาทฤษฎีทางการเมืองของท่านต่อไป

พุทธทาสภิกขุกับสำนักพุทธศาสนาของไทย

พุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน มีสำนักและครูอาจารย์ที่ดีความคำสอนของพระพุทธเจ้าแตกต่างกันออกไป และสอนพุทธศาสนาอยู่หลายแนวทางด้วยกัน บางสำนักถือเอา "ศีล" และความบริสุทธิ์ทางจริยธรรมเป็นคำสอนที่สำคัญของพระพุทธเจ้า บางสำนักเห็นว่า "สมาธิ" เป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนา ส่วนบางสำนักเห็นว่า "ปัญญา" และการใช้เหตุผลเป็นกุญแจสำคัญที่ไขไปสู่ความเข้าใจในพุทธศาสนา แต่ทุกสำนักก็พูดถึงศีล สมาธิ และปัญญาประกอบกันไปด้วยโดยมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน ศีล สมาธิ และปัญญาได้กลายมาเป็นคำสอนพื้นฐานที่สำคัญของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย

๑. สำนักแห่ง "ศีล" สันตือโคก

พระโพธิรักษ์และสำนักสันตือโคก เป็นตัวแทนทางด้าน "ศีล" ของพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน พระโพธิรักษ์ซึ่งบวชในสายธรรมยุตในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ และเหล่าสานุศิษย์ ได้ประพฤติปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัด โดยการฉันอาหารมังสวิรัตเพียงวันละมื้อและใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย เมื่อตัดสินใจจากมาตรฐานของท่าน พระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ในคณะสงฆ์ไทยอยู่ต่ำกว่าระดับความบริสุทธิ์ทางศีลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดไว้ พระโพธิรักษ์จึงได้วิพากษ์วิจารณ์ความย่อหย่อนในพระธรรมวินัย ความเชื่อที่มงาย และวัตถุนิยมของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ อีกทั้งยังวิพากษ์วิจารณ์ความลุ่มหลงในการเล่ห์ การฉ้อราษฎร์บังหลวง และความมรณแรงของสังคมไทยอีกด้วย

กล่าวโดยรวม สันตือโคกสนับสนุนการตีความของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป พระโพธิรักษ์ได้นำเอาระบบเหตุผลนิยมอันเป็นสิ่งที่ร่วมกันอยู่ในหมู่พระภิกษุฝ่ายปฏิรูป ไม่ว่าจะเป็นพุทธทาสภิกขุหรือพระธรรมปิฎก มาปฏิบัติอย่างเคร่งครัดทั้งในแง่ของหลักพุทธศาสนา

และความบริสุทธิ์ทางศีลธรรม แต่การตีความพุทธศาสนาของท่านนั้นบางครั้งก็คลาดเคลื่อนไปจากพระไตรปิฎก เช่น คำสอนที่ว่าพระอรหันต์ยังสามารถกลับมาเกิดใหม่ได้อีกถ้าหากต้องการ และพระอรหันต์กับพระโพธิสัตว์โดยสาระสำคัญแล้วไม่แตกต่างกัน เป็นต้น ในข้อที่พระภิกษุฝ่ายปฏิรูปปฏิเสธการตีความทางอภิปรัชญาของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น พระโพธิรักษ์ไปไกลยิ่งกว่านั้นอีกชั้นหนึ่ง โดยการที่ท่านได้ปฏิเสธพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองในระดับองค์กรและสถาบันอีกด้วย ทำให้ท่านถูกมองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของการปกครองคณะสงฆ์ไทย

การที่ท่านประกาศตนเป็นอิสระจากการปกครองของคณะสงฆ์ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ นั้น ในที่สุดแล้วเป็นสิ่งที่รัฐและคณะสงฆ์ของไทยไม่อาจยอมรับได้ พระโพธิรักษ์และพระภิกษุแห่งสำนักสันตติโคกจึงถูกปราบปรามด้วยการบังคับให้ลาสิกขา และถูกกล่าวหาด้วยข้อหาต่างๆ พระโพธิรักษ์และสานุศิษย์ยังคงปฏิบัติภารกิจในทางศาสนาต่อไปด้วยการครองผ้าขาว (แทนการครองผ้าสีกัลมาแต่เดิม) และต้องต่อสู้คดีในชั้นศาลมาจนถึงทุกวันนี้^{๒๓} พระโพธิรักษ์และสำนักสันตติโคกนับได้ว่าเป็นตัวแทนพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางกลุ่มที่ไม่พอใจต่อระบบที่เป็นอยู่ของสังคมไทยในปัจจุบัน

๒. สำนักแห่ง "สมาธิ" : พุทโธ ยุบหนอ-พองหนอ ธรรมกาย และการเจริญสติแบบเคลื่อนไหว

สำนักกรรมฐานที่เป็นตัวแทนในเรื่อง "สมาธิ" ของพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบันมีอยู่ด้วยกันอย่างน้อยสี่สายคือ สาย "พุทโธ" ซึ่งมีอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นผู้ก่อตั้ง สาย "ยุบหนอ-พองหนอ" ซึ่งพระพินิตธรรมได้นำมาเผยแพร่จากประเทศพม่า สาย "ธรรมกาย" ซึ่งมีหลวงพ่อด จันทสโร แห่งวัดปากน้ำเป็นผู้ริเริ่ม และสาย "การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว" ซึ่งมีหลวงปู่เทียน จิตตสุโภ เป็นผู้แนะนำสั่งสอนเป็นครั้งแรก

ก) "พุทโธ"

อาจารย์มั่น ภูริทตฺโตและสานุศิษย์ซึ่งรวมทั้งอาจารย์ชา สุภทฺโท ได้รับการยกย่องว่าเป็นสายกรรมฐานที่เข้มแข็งที่สุดสายหนึ่งของไทย^{๒๔} ภายในกรอบพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองซึ่งได้รับการสนับสนุนจากราชสำนัก พระภิกษุในสายนี้เป็นฝ่ายธรรมยุต (ยกเว้นสำนักอาจารย์ชา สุภทฺโท ซึ่งบวชในฝ่ายมหานิกาย) และประพฤติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด สำนักกรรมฐานสายนี้สอนการปฏิบัติสมาธิโดยให้สติจดจ่ออยู่กับลมหายใจ ขณะที่ภาวนาคำว่า "พุท" ในเวลาหายใจเข้า และคำว่า "โธ" ในเวลาหายใจออก คำสอนของสายอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้กล่าวถึงประสบการณ์เหน็ดเหนื่อยในขณะปฏิบัติสมาธิ ซึ่งรวมทั้งการได้พบปะกับเหล่าเทวดา เปรต อสุรกาย และภพภูมิต่างๆ สำนักกรรมฐานสาย "พุทโธ" นับได้ว่าเป็นตัวแทนฝ่ายอริยวาสี^{๒๕} (วัดป่า) ของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองในประเทศไทยปัจจุบัน

ข) "ยุบหนอ-พองหนอ"

ในสมัยที่พระพินิตธรรมเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ท่านได้ส่งพระภิกษุไปศึกษากรรมฐานมาจากประเทศพม่า แล้วจัดส่งคณะอาจารย์ฝึกอบรมเรื่องวิปัสสนากรรมฐานไปตามวัดต่างๆ ในประเทศไทย^{๒๖} การปฏิบัติกรรมฐานแบบ "ยุบหนอ-พองหนอ" จึงได้เริ่มแพร่หลาย สำนักกรรมฐานสายนี้มีความสัมพันธ์ทางธรรมเนียมปฏิบัติ ใกล้ชิดกับสำนักกรรมฐานของมหาศรีสะเกษะดอในประเทศพม่า

การปฏิบัติสมาธิภาวนาแบบ "ยุบหนอ-พองหนอ" นี้เน้นการใช้สติเฝ้าดูการเคลื่อนไหวที่หน้าท้อง พร้อมกับภาวนาคำว่า "ยุบ-หนอ" ขณะหายใจออกและคำว่า "พอง-หนอ" ขณะหายใจเข้า ขณะเดียวกันผู้ปฏิบัติก็จะเพ่งพินิจถึงความไม่เที่ยงพร้อมกันไปด้วย บางครั้งนักปฏิบัติอาจจะเพ่งดูร่างกายที่สวยงาม และจินตนาการให้เห็นว่าเป็นสิ่งปฏิภูลที่ประกอบไปด้วยเนื้อหนัง

เส้นเลือด เส้นเอ็น อวัยวะต่างๆ และโครงกระดูก เป็นต้น เพื่อให้ตระหนักถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งปวง

กรรมฐานสาย "ยุบนอ-พองนอ" ได้รับการนำไปปฏิบัติอย่างกว้างขวางและกระจัดกระจายตามวัดต่างๆ ในประเทศไทย โดยมีได้มีการรวมตัวกันเป็นองค์กรหรือเครือข่ายเดียวกันอย่างชัดเจน พระภิกษุส่วนใหญ่ที่ปฏิบัติกรรมฐานสาย "ยุบนอ-พองนอ" เป็นพระสงฆ์ในฝ่ายมหานิกาย ซึ่งเป็นพระสงฆ์ส่วนใหญ่ของประเทศและทำหน้าที่สั่งสอนประชาชนโดยทั่วไป ดังนั้นกรรมฐานสาย "ยุบนอ-พองนอ" นี้จึงอาจสงเคราะห์อยู่ในพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลาง โดยทั่วไปในสังคมไทย

ค) ธรรมกาย

การเติบโตอย่างเป็นประวัติการณ์ของสายธรรมกายในทศวรรษที่ ๒๕๒๐ อาจอธิบายได้ว่าเป็นความต้องการของชนชั้นปกครองและชนชั้นกลางของไทย ที่อยากจะมีส่วนร่วมโดยตรงในสัญลักษณ์อันสูงส่งทางศาสนา นั่นคือสมาธิภาวนา ซึ่งสำนักธรรมกายจัดอบรมการปฏิบัติครั้งละจำนวนมาก นอกจากนี้แล้ว ธรรมกายยังได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นกลางที่เป็นฝ่ายอนุรักษนิยม ได้ไต่เต้าบันไดทางสังคมโดยผ่านทางองค์กรของตน ซึ่งมีเครือข่ายเชื่อมโยงกับสถาบันที่มีอำนาจในทางโลก เช่น ชนชั้นปกครอง นายทหารชั้นผู้ใหญ่ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และนักธุรกิจระดับสูง เป็นต้น

กล่าวโดยทั่วไปแล้วธรรมกายยอมรับคำสอนของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง การตีความของธรรมกายได้ย่อจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาซึ่งมีเป้าหมายสูงสุดคือ นิพพาน ให้ตั้งอยู่ในตำแหน่งต่างๆ ภายในร่างกายของมนุษย์ วิธีปฏิบัติสมาธิภาวนาของธรรมกายก็คือ การเพ่งให้เห็นดวงแก้วใสบริสุทธิ์เหนือสะดือขึ้นมาประมาณสองนิ้ว ซึ่งถือกันว่าเป็น "ศูนย์กลาง"

ของร่างกาย พร้อมกับภาวนาคำว่า "สัมมาอรหัง" ต่อมา ผู้ปฏิบัติอาจจะเพ่งให้เห็นพระพุทธรูปใสบริสุทธิ์แทน ในขั้นสุดท้ายผู้ปฏิบัติได้รับการบอกกล่าวว่าจะได้เห็นพระพุทธรเจ้าและพระนิพพานจริงๆ ที่ "ศูนย์กลาง" ร่างกายของตน พร้อมกับการตีความที่คลาดเคลื่อนไปจากพระไตรปิฎกว่า "นิพพาน" เป็นอัตตา

ธรรมกายได้ใช้วิธีการจัดการและการตลาดสมัยใหม่ พร้อมทั้งเทคนิคสื่อสารมวลชนที่ทันสมัยในการเผยแพร่คำสอนของตน แม้ว่าสมาชิกของธรรมกายส่วนใหญ่จะเป็นชนชั้นกลางก็ตาม^{๒๓} แต่ธรรมกายก็ได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นปกครองทุกฝ่าย ซึ่งรวมทั้งพระเถระที่สำคัญในมหาเถรสมาคมด้วย ดังนั้นอาจนับได้ว่าธรรมกายเป็นพุทธศาสนาในฝ่ายคามวาสี (วัดบ้าน) ของชนชั้นปกครองและผู้ที่จะประสังคัจจะเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นปกครอง

ง) การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว

คำสอนของหลวงพ่อดำเทียน จิตตสุโภ มิได้เน้นการแบ่งแยกระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ เนื่องจากตัวท่านเองเล่าว่าได้รู้ธรรมะในขณะที่ยังเป็นฆราวาส การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวในแนวของหลวงพ่อดำเทียน เปิดโอกาสให้ฆราวาสได้ปฏิบัติสติปัญญาฐานสี่หรือวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งแต่เดิมนั้นจำกัดอยู่แต่เฉพาะในหมู่พระป่าเท่านั้น^{๒๔}

หลวงพ่อดำเทียนย้ำว่า การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวนั้นไม่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคัมภีร์หรือตำรา (ซึ่งพระนักปฏิรูปอย่างเช่นพุทธทาสภิกขุและพระธรรมปิฎก สนับสนุน) การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวไม่เกี่ยวข้องกับการกำหนดลมหายใจ การเพ่งรูปนิมิต การภาวนาคำต่างๆ ในใจ หรือการพิจารณาไตร่ตรองธรรมชาติของสิ่งต่างๆ และไม่เน้นเรื่องของศีล การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวตามแนวทางของหลวงพ่อดำเทียน เป็นการเคลื่อนไหวร่างกายที่ละจังหวะ เช่น การยกมือสร้างจังหวะหรือการเดินจงกรม เพื่อเป็นการปลุกสติหรือ

'ธาตุรู้' ในตัวเองให้ตื่นขึ้น สติหรือธาตุรู้จะเข้าไป 'ดู' ความคิดซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งปวง และตัดกระแสของความคิดนั้น ๆ

หลวงพ่อกุศลและสานุศิษย์ที่สำคัญ เช่น อาจารย์ คำเขียน สุวณฺโณ และอาจารย์ดา สัมมาโคต เป็นพระภิกษุในฝ่ายมหานิกาย การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวตามแนวทางของหลวงพ่อกุศลได้รับความสนใจทั้งจากชาวบ้านในชนบทที่ห่างไกล และจากชนชั้นกลางในกรุงเทพฯ และหัวเมืองใหญ่ เนื่องจากสำนักกรรมฐานสายนี้วิพากษ์วิจารณ์การตีความคำสอนพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองและไสยศาสตร์ของไทย จึงอาจจัดได้ว่าเป็นพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางในสังคมไทย

๓. สำนักแห่ง "ปัญญา" : พุทธทาสภิกขุ

คำสอนที่เป็นตัวแทนของ "ปัญญา" ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของไทย ที่เด่นและสำคัญได้แก่คำสอนของพุทธทาสภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในฐานะพระภิกษุผู้นำฝ่ายปฏิรูป พุทธทาสภิกขุได้ตีความคำสอนในพระไตรปิฎกและวัฒนธรรมชาวพุทธของไทยด้วยการใช้ปัญญาและเหตุผล รวมทั้งการตีความในเชิงจิตวิทยา

อันทำให้เรื่องราวทั้งหมดในพุทธศาสนาเป็นเรื่องทางจิตใจล้วน ๆ ในทศวรรษของพุทธทาสภิกขุแล้ว การเลื่อนชั้นตัวเองไปสู่ "นิพพาน" (ความดับสนิทแห่งทุกข์) นั้น ผู้ปฏิบัติพึงแสวงหา "ปัญญา" ด้วยการศึกษาคำสอนจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ต่าง ๆ นอกเหนือจากการอ่านและฟังพระธรรมคำสั่งสอนจากท่านผู้รู้ และประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมที่ดี

พุทธทาสภิกขุกล่าวอยู่เสมอว่า "พระธรรมก็คือธรรมชาติ ธรรมชาตก็คือพระธรรม" ดังนั้นท่านจึงสอนให้เฝ้าสังเกตความเป็นไปในธรรมชาติ พร้อมกับการปฏิบัติ *อานาปานสติ* (สติเฝ้าดูลมหายใจ) ไปด้วย *อานาปานสติ* เป็นวิธีการปฏิบัติที่มีกล่าวอ้างอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ในขั้นแรกของการปฏิบัตินั้นผู้ฝึกจะเฝ้าดูลมหายใจด้วยวิธีการต่าง ๆ (*สมณะ*) และในขั้นต่อมาให้ใช้สมาธิที่เกิดจากการดูลมหายใจ มาพิจารณาถึงธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย (*วิปัสสนา*) พุทธทาสภิกขุและสวนโมกขพลารามเป็นสัญลักษณ์และตัวแทนทาง "ปัญญา" ของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางกลุ่มที่เป็นนักวิชาการ นักศึกษา และปัญญาชนในสังคมไทย

บรรณานุกรม

- พุทธทาสภิกขุ, หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา, ปีที่ ๑ เล่มที่ ๑ เดือนพฤษภาคม. ไชยา: คณะธรรมทาน, พ.ศ. ๒๔๗๖.
- อามา จันทรสกุล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต)*. กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๓๘.
- Gabaude, Louis. "Thai Society and Buddhadasa: Structural Difficulties." In Sulak Sivaraksa (general editor), *Radical Conservatism: Buddhism in the Contemporary World*. Bangkok: Thai Inter-Religious Commission for Development, 1990.
- Ishii, Yoneo, *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History*. Translated by Peter Hawkes. Monographs of the Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, English-language Series, No. 15. Honolulu: The University of Hawaii Press, 1986.
- Jackson, Peter A. *Buddhism, Legitimation and Conflict: The Political Functions of Urban Thai Buddhism*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1989.
- Puntarigivat, Tavivat. "Luangpor Teean: The Dynamic Practices of a Thai Meditation Master." In Grant A. Olson (editor), *Crossroads*, Volume 7, Number 1. DeKalb: Northern Illinois University, 1992.
- Reynolds, Frank and Mani Reynolds. *The Three Worlds of King Ruang*. Berkeley: Asian Humanities Press, 1982.
- Swearer, Donald K. "Buddha, Buddhism and Bhikkhu Buddhadasa." In Sulak Sivaraksa (general editor), *Radical Conservatism: Buddhism in the Contemporary World*. Bangkok: Thai Inter-Religious Commission for Development, 1990.
- _____. "Introduction." In Bhikkhu Buddhadasa, *Me and Mine*. Edited with an introduction by Donald K. Swearer. Albany, New York: State University of New York Press, 1989.
- _____. "Thai Buddhism: Two Responses to Modernity." In K. Ishwaran (editor), *Contributions to Asian Studies*, Vol. IV.
- _____. "The Vision of Bhikkhu Buddhadasa." In Bhikkhu Buddhadasa, *Dhammic Socialism*. Translated and edited by Donald K. Swearer. Bangkok: Thai Interreligious Commission For Development, 1986.
- Tambiah, Stanely J. *The Buddhist Saints of the Forest and the Cult of Amulets: A Study in Charisma, Hagiography, Sectarianism, and Millennial Buddhism*. Cambridge Studies in Social Anthropology, Vol. 45. General editor, Jack Goody. Cambridge: University Press, 1984.

Weber, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated by Talcott Parsons. New York: Charles Scribner's Sons, 1976.

Zehner, Edwin. 'Reform of a Thai Middle-Class Sect: The Growth and Appeal of the Thammakai Movement.' In *Journal of Southeast Asian Studies*. 21 : 2.

การอ้างอิง

๑. ดู Donald K. Swearer, 'Introduction,' in Bhikkhu Buddhadasa, *Me and Mine*, edited with an introduction by Donald K. Swearer (Albany, New York: State University of New York Press, 1989), p. 2.
๒. Donald K. Swearer, "The Vision of Bhikkhu Buddhadasa," in Bhikkhu Buddhadasa, *Dhammic Socialism*, translated and edited by Donald K. Swearer (Bangkok: Thai Interreligious Commission For Development, 1986), p. 14.
๓. พุทธศาสนาอีกฝ่ายหนึ่งในเอเชียได้แก่ พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งรวมทั้งนิกายฌาน (เซน) และนิกายวัชรยาน เป็นตัวแทนของพุทธศาสนาฝ่ายเสรีนิยมพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้ปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นของภูฏานจีน (รวมทั้งทิเบต) มองโกเลีย เกาหลี ญี่ปุ่น และเวียดนาม และขณะเดียวกันก็ได้รับเอาแนวความคิดใหม่ๆ เข้ามาด้วย พุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้นำแนวความคิดเรื่อง โพธิสัตว์ (บุคคลที่ยอมเสียสละตนเองเพื่อสวัสดิภาพของผู้อื่น) พุทธศาสนาฝ่ายมหายานแตกต่างจากพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในเชิงทฤษฎีเป็นอย่างมาก แต่ในแง่มุมมองของการปฏิบัติแล้วค่อนข้างจะใกล้เคียงกัน
๔. พุทธโฆษาจารย์มีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อพัฒนาการทางความคิดของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในลักษณะเดียวกับที่ทอมัส อะไควนัส (Thomas Aquinas) มีอิทธิพลต่อแนวความคิดของศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ จนถึงปัจจุบัน ตามตำนานที่เล่าไว้ พุทธโฆษาจารย์ได้เดินทางมายังศรีลังกาโดยแต่เดิมตั้งใจจะมาศึกษาอรรถกถาที่เป็นทั้งภาษาบาลีและภาษาสิงหล แต่กลับพบว่าอรรถกถาเหล่านั้นถูกบิดเบือนไปมากจนท่านต้องแต่งใหม่เอง ผลที่ตามมาคือ อรรถกถาของท่านได้กลายเป็นวรรณคดีและหลักคำสอนที่เป็นมาตรฐาน ไม่เพียงแต่ในศรีลังกาเท่านั้น แต่ในเอเชียอาคเนย์ที่เป็นเถรวาททั้งหมด อรรถกถาของท่านซึ่งเป็นบทนำของ *ขุททกนิกาย* ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงตำนานชาดกซึ่งเป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า และคัมภีร์ *วิสุทธิมรรค*ของท่านก็ได้กลายเป็นมาตรฐานสำหรับแนวคิดและแนวทางการปฏิบัติของชาวพุทธฝ่ายเถรวาท (ดู Donald K. Swearer, 'Introduction,' in Bhikkhu Buddhadasa, *Me and Mine*, p. 3.)
๕. Peter A. Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict: The Political Functions of Urban Thai Buddhism* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1989), p. 3.
๖. รายละเอียดของความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างพุทธศาสนากับรัฐของไทย ดู Yoneo Ishii, *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History*, translated by Peter Hawkes, Monographs of the Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, English-language Series, No. 15 (Honolulu: The University of Hawaii Press, 1986).
๗. Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict*, pp. 8-10.
๘. การตีความทางพระวินัยที่ต่างกัน ทำให้ภายในคณะสงฆ์ไทยมีการแบ่งแยกนิกายออกเป็นสองนิกายใหญ่ๆ คือ มหานิกายและธรรมยุต (*ธรรมยุติก*ในภาษาบาลี) มหานิกายเป็นพุทธศาสนารูปแบบเดิมที่มีมานานในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของไทย และพระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ในประเทศไทยอยู่ในนิกายนี้ ส่วนธรรมยุตเป็นนิกายที่ตั้งขึ้นมาใหม่โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) โดยเน้นการรักษาพระวินัยที่เคร่งครัด
๙. สำหรับรายละเอียดความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับชนชั้นในสังคมไทย ดู Peter A. Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict: The Political Functions of Urban Thai Buddhism* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1989), pp. 40-60.
๑๐. ดู Frank Reynolds and Mani Reynolds, *The Three Worlds of King Ruang* (Berkeley: Asian Humanities Press, 1982).
๑๑. Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict*, p. 46.

๑๒. Donald K. Swearer, 'Thai Buddhism: Two Responses to Modernity,' in K. Ishwaran (editor), *Contributions to Asian Studies*, Vol. IV, p. 79.

๑๓. Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict*, p. 50-51.

๑๔. ดูรายละเอียดใน Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, translated by Talcott Parsons (New York: Charles Scribner's Sons, 1976).

๑๕. ลัทธินี้อ้างว่ายุคของพระศรีอาริย์มาถึงแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ให้บรรดาสาวกเลิกนับถือพระพุทธเจ้า แล้วหันมานับถือพระศรีอาริย์แทน โดยผ่านทาง 'คณะรัฐมนตรีสวรรค์' 'ข้าราชการสวรรค์' และ 'ศาลสวรรค์' มีการเขียนคัมภีร์กล่าวหาพระพุทธเจ้าต่างๆ นานา และทุกคนต้องฟังคำสั่งและคำตัดสินจาก 'ศาลสวรรค์' นับว่าเป็นไสยศาสตร์แห่งการทรงเจ้าเข้าผีที่เป็นอันตรายยิ่ง เพราะนอกจากคำสอนจะงมงายแล้ว ยังขัดต่อความสงบสุขและศีลธรรมอันดีของประชาชนอีกด้วย

๑๖. พุทธศาสนิกฯ, หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา, ปีที่ ๑ เล่มที่ ๑ เดือนพฤษภาคม (ไชยา : คณะธรรมทาน, พ.ศ. ๒๕๒๖)

๑๗. สำหรับรายละเอียดการตีความประวัติและคำสอนของพุทธศาสนิกฯ ดู Donald K. Swearer, 'Introduction,' in Bhikkhu Buddhadasa, *Me and Mine*, pp. 2-5.

๑๘. สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับพุทธศาสนิกฯกับพุทธศาสนาสมัยใหม่ของไทย ดู Donald K. Swearer, 'Buddha, Buddhism and Bhikkhu Buddhadasa,' in Sulak Sivaraksa, *Radical Conservatism: Buddhism in the Contemporary World* (Bangkok: Thai Inter-Religious Commission for Development, 1990).

๑๙. ในฐานะประมุขแห่งคณะสงฆ์ไทยพระองค์แรก สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) ทรงเป็นผู้กำหนดทั้งรูปแบบและเนื้อหาของการศึกษาของคณะสงฆ์ ท่านได้ทรงวางมาตรฐานของหลักสูตรการศึกษาประวัติศาสตร์พุทธศาสนา การศึกษาปริยัติธรรมและการปฏิบัติ เปรียญธรรมที่มี ๙ ประโยค และระบบการสอบที่เป็นลำดับขั้น ท่านได้ทรงตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกคือมหาจุฬาราชวิทยาลัยที่วัดบวรนิเวศ และทรงเป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างระบบการศึกษาสำหรับสาธารณชนโดยใช้เครือข่ายของวัดทั่วประเทศในฐานะนักวิชาการสมเด็จพระสมณเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวโรรสทรงเป็นนักศึกษาที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีและวรรณคดี ทรงแต่งพจนานุกรมและตำราด้านศาสนาจำนวนมาก รวมทั้ง *นวโกวาท* ซึ่งยังคงเป็นตำรามาตรฐานสำหรับผู้บวชใหม่แม้ในปัจจุบัน (ดู Donald K. Swearer, 'Introduction,' in Bhikkhu Buddhadasa, *Me and Mine*, pp. 2-3)

๒๐. สำหรับรายละเอียดชีวประวัติของพุทธศาสนิกฯจากแง่มุมทางการเมือง ดู Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict*, pp. 126-135.

๒๑. เนื่องจากทรงคนะที่ใหม่และก้าวหน้าของท่าน พระพิมพ์ธรรมได้เป็นผู้นำและศูนย์กลางของความพยายามที่จะปฏิรูปประชาธิปไตยในการปกครองของคณะสงฆ์ไทย ท่านจึงกลายเป็นเหยื่อของการรณรงค์ปราบปรามผู้ที่ไม่เห็นด้วยในคณะสงฆ์ของระบอบปกครองสฤษดิ์ ธนะรัชต์ การเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับพระพิมพ์ธรรม ได้จุดประกายของการเรียกร้องให้ปรับปรุงคณะสงฆ์ไทยโดยส่วนรวมด้วย (ดู Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict*, p. 94.)

๒๒. Louis Gabaude, 'Thai Society and Buddhadasa: Structural Difficulties,' in Sulak Sivaraksa, *Radical Conservatism: Buddhism in the Contemporary World* (Bangkok: Thai Inter-Religious Commission for Development, 1990), p. 216.

๒๓. ศาลชั้นต้นได้ตัดสินเมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ให้จำคุก 'อดีต' พระโพธิรักษ์ เป็นเวลา ๗๒ เดือน ในข้อหาละเมิดพระธรรมวินัย ขัดคำสั่งมหาเถรสมาคมที่ให้อภัยโทษ ๗ วัน และแต่งกายเลียนแบบสงฆ์ ส่วนพวกอีก ๗๙ คนให้จำคุกคนละ ๓ เดือน แต่ทั้งหมดให้รอลงอาญาเป็นเวลา ๒ ปี พระโพธิรักษ์กับพวกได้ยื่นอุทธรณ์ และศาลอุทธรณ์ได้ตัดสินเมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ยืนตามศาลชั้นต้น พระโพธิรักษ์กับพวกได้ยื่นฎีกาอีก และคดีกำลังอยู่ในระหว่างการพิจารณาของศาลฎีกา

๒๔. ดู Stanley J. Tambiah, *The Buddhist Saints of the Forest and the Cult of Amulets: A Study in Charisma, Hagiography, Sectarianism, and Millennial Buddhism*, Cambridge Studies in Social Anthropology, Vol. 45. General Editor, Jack Goody (Cambridge: University Press, 1984).

๒๕. วัดในพุทธศาสนาของไทยมีด้วยกันสองแบบคือ วัดบ้าน (*คามวาสี*) และวัดป่า (*อรัญวาสี*) วัดบ้านจะสนใจในเรื่องของการศึกษา (*คัมภรฺร*) มากกว่า ในขณะที่วัดป่าจะเน้นการปฏิบัติสมาธิภาวนา (*วิปัสสนาธุระ*)

๒๖. อภา จันทรสกุล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต)* (กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๓๔), หน้า ๕๔.

๒๗. ดู Edwin Zehner, 'Reform of a Thai Middle-Class Sect: The Growth and Appeal of the Thammakai Movement,' *Journal of Southeast Asian Studies* 21:2, 402-426.

๒๘. สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตและคำสอนของหลวงพ่อเทียน จิตตสุโก ดู Tavivat Puntarigivat, 'Luangpor Teean: The Dynamic Practices of a Thai Meditation Master,' in Grant A. Olson (editor), *Crossroads*, Volume 7, Number 1 (DeKalb: Northern Illinois University, 1992), pp. 69-89.